

ANTENS KYRKOGRÅRD

Kulturhistorisk karakterisering och värdering
Vård- och underhållsplan
2016

Bjärke pastorat
Skara stift

Beställare

Bjärke pastorat

Rapport

Anna Lokrantz, bebyggelseantikvarie

Datum 2016-06-22

Arb.nr 15055

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	Inledning	5
2	Nulägesbeskrivning	6
3	Föreslagna åtgärder och uppskattade kostnader	7
4	Genomförda åtgärder	8
5	Begravningskicket i Sverige	9
6	Antens kyrkogård	13
7	Omgärdningar , grindar	18
8	Gravvårdar, beskrivning och foton	19
9	Skötselråd	24
10	Lagar	27
11	Gravkarta	29

1. INLEDNING

Antens kapell och kyrkogård har fastighetsbeteckning Alingsås kommun, Ålanda 3:1 och ingår i Bjärke pastorat.

Den här planen omfattar både en bedömning av enskilda gravvårdars kulturhistoriska värde och skadebeskrivningar med åtgärdsförslag. Syftet med planen är att vara ett arbetsredskap för församlingen när det gäller skötsel och underhåll. Den fungerar även som underlag för tilldelning av kyrkoantikvarisk ersättning.

ARBETSMETOD

- Arkivsökning för att klargöra kyrkogårdens historia och tidigare utförda åtgärder som inte går att se vid inventeringen.
- Inventering. Gravvårdar med ett mer framträdande kulturhistoriskt värde har markerats med 1 eller 2 enligt det system som Västergötlands museum framtagit.
- Fotografering, beskrivning samt skadedokumentation av de gravvårdar som markerats med 1 respektive 2.

- Sammanställning av plan enligt den modell som Ateljé Arkitekten utarbetat.

PLANENS ANVÄNDANDE

I kapitlet *Föreslagna åtgärder och uppskattade kostnader* finns instruktioner om vilka åtgärder som skall utföras olika år. Observera att för de flesta åtgärder krävs tillstånd från Länsstyrelsen, samt upprättande av ett separat åtgärdsprogram. Ofta fordras också att speciell kompetens anlitas, t ex konservator.

På USB-minnet som bifogas planen finns även foton som tagits under inventeringen. Bilderna får användas av församlingen, under förutsättning att källan anges, för icke kommersiellt bruk.

Planen bör ses över i sin helhet vart femte år.

2. NULÄGESBESKRIVNING

Gravvård A 274, en av de stenramsgravarna som har satt sig.

C 901-902 är isärtagen. Gravvården ingår i ett område där bevarande av stenramsgravar är viktigt.

En tvärså har böjts och hamnat ur läge i nederkant.

I det här kapitlet ges en sammanfattning av kyrkogården vad gäller skick på omgärdningar och gravvårdar vid inventeringstillfället.

STENRAMSGRAVAR

Några av grusgravarna har stenramar som har satt sig. Några stenar har lagts ned, möjligen av säkerhetsskäl eller på grund av pågående renovering. Ingen av gravvårdarna är särskilt utpekad som kulturhistoriskt värdefull, och ingen åtgärd föreslås i denna vård- och underhållsplan. Däremot ingår vissa av gravvårdarna i områden där stenramarna bör bevaras.

JÄRN- OCH SMIDESDETALJER

Utvändigt smide finns i form av grinden i söders samt det smidesstaket som omgärdar gravvård C 954-955. I kapitel 3 har en kostnadsuppskattning gjorts för målning av smidesstaketet, men arbetet kan också utföras av egen personal.

Förslag: All ytrost borstas bort. Målning görs med Wibro rostskyddsfärg i ”karbon black” eller motsvarande som inte grånar. Smidesdetaljerna på kyrkogården målas ungefär vart tionde år.

RENGÖRING

Några av gravvårdarna har påväxt av alger, lavar och mossor. Detta gör i vissa fall att inskriptionerna är svåra att tyda. Att kunna läsa gravstenens text är för besökare den lättast avläsbara förmedlingen av information, och är därför viktig.

Förslag: Rengöring av vissa gravvårdar, noterade i inventeringsblanketterna. Se kap ”Skötselråd” för tips när det gäller rengöring från påväxt.

STAKET

En tvärså har böjts och hamnar ur läge.

Förslag: Lagning/justering alternativ byte.

Smidesstaketet som omgärdar C 954-955 är i behov av målning.

3. FÖRESLAGNA ÅTGÄRDER OCH UPPSKATTADE KOSTNADER

Nr	Objekt	Åtgärd	År 2016	År 2017	År 2018	År 2019	År 2020	År 2021	Hänvisning
1	Påväxt	Rengöring		X					Nulägesbeskrivning, 8.2, 8.3
2	Smidesstaket	Målning		10 000 kr					Nulägesbeskrivning, 8.10
3	Staket, tvärså ur läge	Lagning/justering alt byte	1 000 kr						Nulägesbeskrivning
	Summa		1 000 kr	10 000 kr					
	Angivna kostnader är grova uppskattningar inkl moms i 2016 års prisläge, grundat på tillståndet vid inventeringstillfället.	X: Avser eget eller kontrakterat arbete.							

4. GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER

Nr	Åtgärd	Utförd av	Datum	Kommentar

5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

KYRKOGRÄRDAR

Under tidig medeltid anlades Sveriges första kristna begravningsplatser. De medeltida kyrkorna byggdes ofta med en tillhörande liten kyrkogård som delades in efter byarna i socknen. Denna tradition har överlevt till modern tid i form av familjegravar. De första kyrkorna var ibland befästa och sedan behovet försvann har traditionen levt kvar i en liknande form, nämligen kyrkogårdsmuren och entrén. På äldre kyrkogårdar fanns vanligen flera entréer.

På kyrkogårdarna har genom tiderna olika slags byggnader förekommit. Klockstaplar placerades så högt som möjligt bredvid kyrkan för att ljudet skulle nå ut i bygden. Under medeltiden och tiden därefter uppfördes ofta en så kallad tiondelada, för förvaring av böndernas tionden, som betalades i form av spannmål. Sockenmagasin började, efter påbud av staten, byggas i mitten av 1700-talet och skulle lagra spannmål för dåliga tider. Byggnaderna var inte speciellt påkostade och uppfördes i lokala byggnadsmaterial såsom tegel eller, i de skogrika trakterna i Sverige, av timmer. Kyrkogården fungerade under lång tid inte bara som begravningsplats, utan även som

samlingsplats för handel.

Den medeltida kyrkogården var gräsbevuxen och utan planteringar. Ibland fanns en trädkrans runt begravningsplatsen, men oftast återfanns träden utanför kyrkogårdsmuren. Det var genom de medeltida klostren som trädgårdskonsten i Sverige utvecklades. Klostren introducerade växter, exempelvis buxbom, och påverkade genom sina trädgårdar sannolikt de omkringliggande kyrkogårdarna. Efter reformationen kom influenserna från de lokala herrgårdarnas planteringar. I dessa parker började under 1600-talet alléer av inhemska träd att planteras, och under senbarocken introducerades den idag i parker och på kyrkogårdar så vanliga parklinden. Bok, idegran, liguster och måbär dök upp på kyrkogårdarna på liknande sätt. Mot slutet av 1600-talet började trädplanteringar på kyrkogårdarna förekomma i form av lindar på jämnt avstånd runt hela kyrkogården.

Under 1600-talet, då kyrkorummet och gravkoret var de förnämsta gravplatserna, blev kyrkogården mer försummad. Dessutom ingick det, fram till år 1819, i klockarens löneförmåner att få gräsbete för kreatur. År 1554 sände Gustav Vasa ut ett förma-

ningsbrev i Sverige. Där stadgades att gravplatserna inte fick förorenas av djur och att gravarna skulle hållas och bevaras på ett kristligt sätt. Brevet fick ingen större genomslagskraft, troligen delvis på grund av att klockarprivilegierna fortfarande levde kvar. Från den stora stadsbranden i Skara år 1719 berättas om hur en kvinna som upptäckte branden larmade gudstjänstbesökarna genom att bulta på domkyrkodörren med ett människoben som låg på kyrkogården.

Kungligheter och högadel begravdes i många fall inne i kyrkobyggnaderna. Under senmedeltiden fick dessutom övrig adel samt kyrkans välgörare möjlighet till gravplats i kyrkorna. Övriga församlingsbor begravdes i området kring kyrkan. Efter 1783 resulterade upplysningens idéer i en kunglig förordning som förbjöd fortsatt försäljning av gravar inne i kyrkorna. Hygienaspekter hade blivit viktigare och kyrkornas ohygieniska miljö skulle förändras. På 1790-talet skedde en stor befolkningsökning vilket ställde större krav på begravningsplatser än tidigare. För att undvika alltför ohälsosamma miljöer i stadens centrum, blev det allt vanligare att anlägga nya kyrkogårdar utanför staden. Under 1800-talet fick kyrkogårdskon-

5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

sten ett genombrott. Gustav IV Adolf genomdrev en författning år 1805 som krävde ritningar för uppförandet av nya kyrkogårdar med rekommendation om trädplantering, inhägnad och striktare planer. År 1815 beslöt den svenska riksdagen om förbud mot begravingar inne i kyrkan, samt att nya kyrkogårdar skulle anläggas utanför stadsgränserna och därmed ersätta kyrkogårdarna inne i städer och byar. Därefter utvecklades kyrkogårdarna till arkitektoniska enheter med gångar, plansystem och kvartersindelning efter symmetriska mönster med influenser från Frankrike. Gravkonsten utvecklades och tog sig uttryck i olika konststilar, stenhuggartraditioner samt järnindustrins gjutna järnkors, kedjor och staket. Nya kyrkogårdar anlades i regel med alléer och regelbundna gravkvarter. Trädbeståndet skulle ge begravningsplatsen parkkaraktär, men även rena mark och luft. Flertalet kyrkogårdar försågs med bisättningskapell.

Kyrkogårdarnas mest framträdande platser, i öster och i söder, såldes ofta som familjegravar till det övre samhällsskiktet. Konsekvensen av detta blev att kyrkogårdarna delades i ett område med köpta gravar och ett med fri- eller linjegravar, dvs allmänna gravar.

De senare bestod ofta av enkla gravkullar eller träkors. Spår av denna indelning kan man ibland fortfarande se på våra kyrkogårdar.

Den så kallade kyrkogårdsparken utvecklades och mot slutet av 1800-talet mjukades de stränga franska idealen upp av influenser från England. Parker och kyrkogårdar anlades och omformades med oregelbundet slingrande stråk, prunkande grönska och friare planteringar. Vid sekelskiftet 1900 utvecklades parallellt med kyrkogårdsparken också skogskyrkogården som, influerad av Tysklands parkkyrkogårdar, antog en än mer fri och oregelbunden karaktär.

1900-talets början kännetecknas av en utveckling av det sena 1800-talets kyrkogårdstyp. Det är först vid mellankrigstiden som en mer industriell tillverkning slår igenom när det gäller gravvårdar av sten. Efterkrigstiden kännetecknas av en accelererande massproduktion av gravvårdar och strängare utformningsbestämmelser som bland annat har lett till att den tidigare variationsrikedom till stora delar försvann. Kyrkogårdar som utvidgades fick ofta regelbundna gångsystem och räta gravrader avdelade av häckar. Under senare halvan av 1900-talet har även

minneslundar uppstått, där endast urnor gravsätts och inga individuella vårdar reses. Gravsättningar i minneslundar ökade starkt under 1900-talets sista årtionden.

GRAVVÅRDSKARAKTÄRER

De tidigaste kristna gravmonumenten som återfinns på svenska kyrkogårdar är så kallade tumbor av kalksten. Formen kan härledas tillbaka till medeltiden då tumbor i olika utformning började förekomma. Typen har levt kvar ända in på 1800-talet med en nedgång under den period då gravsättning inne i kyrkorna var vanligt bland högre stånd. De yngre tumborna är normalt mer sparsamt dekorerade än de äldre, endast med en lågerhuggen fris runt inskriptionsytan.

Parallellt med hällar har gravkullar och vårdar av trä och sten förekommit. Den döde fördes till graven i kista, på en bår eller på en så kallad dödsbräda. Den senare begravdes tillsammans med den avlidne. Under 1600-talet började man ställa upp dödsbrädorna på kyrkogården, ofta på den avlidnes grav. Dennes initialer ristades eller målades på brädan och efterhand innefattades hela namnet, dödsår och ibland bi-

5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

belspråk eller annan dekoration. Gravplatsen kunde också markeras av ett enkelt träkors, men på grund av träets korta beständighet finns ytterst få trävårdar kvar.

Fram till mitten av 1800-talet tillverkades stenvårdar hantverksmässigt av stenhuggare. Stenvårdarna från denna tidsperiod utgörs av stående, sparsamt dekorerade och ofta tunna gravvårdar av röd eller grå kalksten. De kan ha en bågformig avslutning uppåt, ibland krönt av spetsar. Denna gravvårdstyp var vanlig ända in mot 1870-talet.

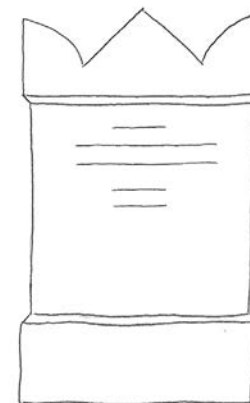
Från 1850-talet fram till 1890-talet växte stenindustrin i Sverige och med den en stor variationsrikedom beträffande gravvårdstyper och material. Maskinell tillverkning av gravvårdar blev vanligt förekommande och kataloger över gravvårdstyper började nu ges ut. Exempel på gravvårdar från perioden är marmorkors på postament av granit eller sandsten, samt obearbetade stenar med infälld marmorplatta. Den svarta, polerade obelisk på massiv sockel och med avfasad avslutning var också en vanlig typ. Ju högre gravstenen var, desto ”finare” ansågs personen vara. Gravstenarna omgärdades ofta av en stenram, med

eller utan järnstaket. Andra vanliga gravvårdar från denna tid är låga eller höga stående vårdar i granit med grovhuggna sidor och slät, blankpolerad framsida.

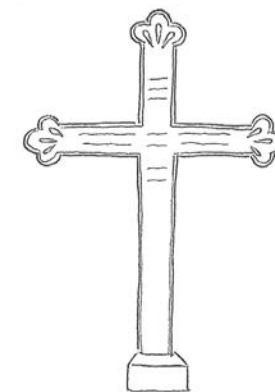
I samband med att gravkonsten på kyrkogårdarna utvecklades kom även planteringar i anslutning till gravanordningen. Buxbomshäckar runt gravplatserna var länge en vanlig företeelse på kyrkogården och gravkullarna kläddes ofta av sedum.

Under 1800-talets andra hälft blev gjutjärn ett mycket populärt material. En vanlig typ är gravvårdar i form av ett järnstaket, i varierande höjd och utformning, på en sten- eller järnram. Även trästaket har förekommit. På ena sidan av staketet hängdes en inskriptionsplatta, exempelvis föreställande en pergamentsrulle eller i enklare utformning. Gjutjärnsstaket förekom också i kombination med en stående hög sten av granit.

Andra gjutjärnsvårdar var järnkors som förekom både med enklare dekoration och med en mycket välgjord dekorativ yta. Gjutjärnsvårdarna var i allmänhet målade svarta, i vissa fall med förgylld inskription och/eller försilvrade detaljer, men även grön och grå

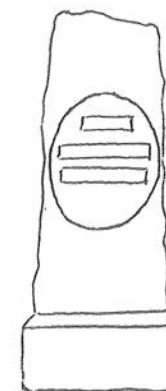
Gravvård i kalksten från första halvan av 1800-talet.

Kors i gjutjärn

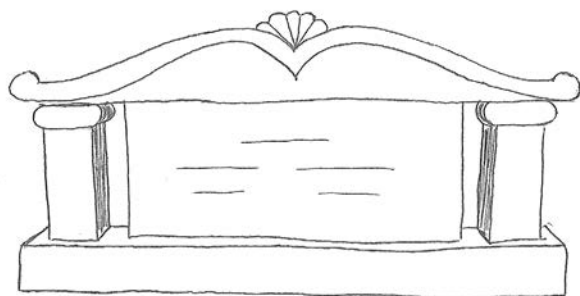

Obelisk

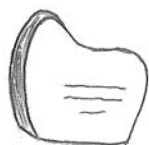

Hög gravvård med grovhuggna sidor.

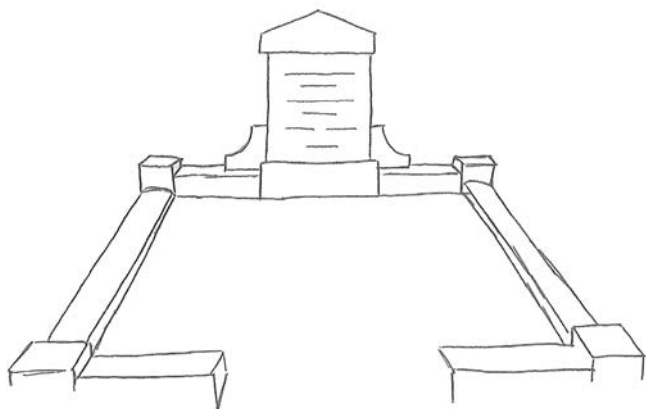
5. BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

Gravsten med texttavla mellan kolonner.

Exempel på modern gravsten

Gravvård med stenram från tidigt 1900-tal

färg förekom. Gravvårdar av trä och järn förekommer nästan inte alls efter 1920-talet.

Efter sekelskiftet 1900 var fortfarande de tidigare nämnda obeliskerna en vanlig gravvårdstyp. Vanliga var också så kallade bautastenar, dvs mycket höga gravstenar med grovhuggna sidor, jugendinspirerade vårdar med växtornamentik samt lägre kraftiga vårdar med grovt bearbetad stenram med rundad profil och markerade hörn. Dekorationer förekommer i form av stenkulor och urnor för blommor.

Under 1920-talet blev formspråket mer stramt och klassicerande, med slätare ytor samt dekorationer i form av t ex facklor och oljelampor. Exempel är granitvårdar med en texttavla mellan två kolonner, krönt av en tempelgavel, vilka förekommer i olika variationer från 1920-talet fram till idag.

Efter andra världskriget utvecklades en ny gravvårdstyp, som karaktäriseras av låga breda granitvårdar med enkla stenramar. Restriktioner från många kyrkogårdsnämnders sida med avseende på nyproducerade gravvårdars höjd och bredd resulterade i att de flesta gravstenar som uppfördes under efterkrigstiden fick en likriktad utformning. En annan orsak var

stenindustrins svårigheter efter kriget som medförde att utrymmet för konstnärlig utveckling begränsades kraftigt.

1960- och 70-talsstenarna har en mer förenklad form och typografi. Gravvårdarna är oftast utförda i slätpolerad diabas alternativt röd eller grå granit och eventuellt med någon mindre dekoration, till exempel med motiv från växt- eller djurriket.

Gravvårdar från omkring 1980 och fram till idag visar på ett rikare och personligare formspråk än vårdarna under efterkrigsdecennierna. De tidigare strikta reglementen för utformningen av gravstenar mjukades upp i och med 1990 års begravningslag och har gett utrymme för en mer personlig utformning av vårdarna. Dekorationer kan ofta ha en starkt personlig anknytning, med motiv som exempelvis uttrycker den avlidnes livsåskådning eller fritidsintressen.

Malin Elmberg

6. ANTENS KYRKOGRÅRD

SOCKNEN - EN BAKGRUND

Antens kyrka ligger i Långareds socken, drygt en mil nordväst om Alingsås. Socknen omger sjön Anten på dess östra och västra sidor. I öster är odlingsbygder, medan västra delen utgörs av kuperad skogsmark i gränsen mot det stora skogsområdet Risveden.

Västergötlands - Göteborgs Järnväg (Västgötabanan) gick genom socknen med stationer vid Östads säteri, vid Anten och Kvarnabo. Än idag är det viss tågtrafik, då föreningen *Anten Gräfsnäs Järnväg* trafikerar museibanan om somrarna.

År 1862 bildades Långareds landskommun, vilken 1952 inlemmades i Bjarke landskommun, och 1974 i Alingsås kommun.

KYRKOGRÅRDENS HISTORIA

Kyrkan är den första på platsen, byggd 1914-15. Tidigare hörde området till Långareds kyrka på andra sidan sjön Anten. Avståndet dit för de som bodde på västra sidan av sjön ansågs vara alltför långt, varför en insamling för byggandet av en ny kyrka startades 1913, på initiativ av kyrkoherde Waldemar Bergstrand. Östad säteri upplät marken, på den så kallade

Hednabacken eller Blåkulla, en gammal offerplats och färdväg i kanten av det otillgängliga skogsområdet Risveden.

Arkitekt Johan Jerlén i Göteborg gjorde ritningarna kostnadsfritt, och många frivilliga dagsverken utfördes under uppbyggnaden.

Den gamla vägen som gick över kyrkplatsen utgjorde gränsen mellan stiftet, och därför kom kyrkan att ligga i Göteborgs och kyrkogården i Skara stift. Antens kyrkostiftelse ansvarade för verksamheten fram till 1977, då kyrkan och kyrkogården skänktes till Långareds församling. På så sätt överfördes den också till Skara stift.

KYRKOGRÅRDEN IDAG

Omgivning

Kyrkan och kyrkogården ligger vid sidan av väg 190, mellan Sollebrunn och Alingsås. Kyrkan är inte synlig från vägen, eftersom den på alla sidor omges av skog. Det är blandskog med bland annat björk, gran och tall.

Översikt åt väster. Kyrkogården omges av blandskog.

Översikt åt öster, mot kyrkan.

6. ANTENS KYRKOGRÅRD

Grind, huvudentré från söder. Kyrkogården ligger på en kulle, marken sluttar ned mot parkeringen.

Askgravlund och minneslund med karaktär av skogskyrkogård.

Omgärdningar och entréer

Kyrkogården omgärdas till största delen av ett relativt högt staket, och på grindarna sitter anslag om att inte släppa in vildsvinen. Mot norr och öster är det en trädgårdsgård.

Huvudentrén från söder utgörs av en svartmålad pargrind i smide, mellan kraftiga stenstolpar krönta av svartmålade kors. Vid sidan av stolparna är gjutna, drygt en meter långa murar med växtlighet. Till ekonomibygnaden väster om huvudentrén finns en modern enkelgrind. I väster och norr finns likadant utformade, moderna pargrindar.

Markbeläggning, träd och buskar

I den norra delen finns en skogbevuxen bergknalle, mot askgravlund och minneslund. Övriga delar täcks av gräs. Grusgångar avskiljer kyrkogårdens olika kvarter från varandra. Upp till minneslund och askgravlund är markbeläggningen stensmjöl. Fram till kyrkan är det delvis plattor, för ökad tillgänglighet.

En rad med fyra hamlade lindar följer grusgången som går tvärs över kyrkogården i nord-sydlig riktning. I övrigt finns det inga träd på kyrkogården.

Askgravlund/minneslund har karaktär av skogskyrkogård med sparade träd och kuperad, stenig mark bevuxen med exempelvis blåbärsris, ormbunkar och skogsstjärna.

Byggnader

Antens kyrka är uppförd i nationalromantisk stil med handslaget, rött tegel, verandor och småspröjsade fönster som tidstypiska inslag. Utvändigt är kyrkan intakt sedan byggnadstiden, och invändigt har endast mindre ändringar gjorts. Huvudentrén i väster utgörs av en kopparklädd pardörr. Taken täcks av tegel. I liv med västgaveln finns en takryttare/klocktorn.

Utanför staketet i söder finns en ekonomibygnad för kyrkogårdsförvaltningens ändamål. Det är en liten träbyggnad med brunmålad locklistpanel och tegeltäckt sadeltak. Två dörrar finns på sidan som vetter mot kyrkogården.

Utanför staketet i väster finns en liten enkel förrådsbyggnad med locklistpanel, plåttäckt sadeltak och en igensatt garagedörr på den sida som vetter mot kyrkogården.

6. ANTENS KYRKOGÅRD

Kyrkogårdens disposition

Kyrkogården ligger på en kulle i landskapet, från parkeringen är det en backe upp till entrén. Kyrkan ligger i öst-västlig riktning i den östra änden av den långsmala kyrkogården, separerad från gravvårdarna. Gravvårdarna ligger samlade väster om kyrkan, vända med inskriptionen mot kyrkan. Gravvårdarna är till övervägande delen från 1930-talet och framåt, ett flertal låga och breda i brunröd granit med stenram och grusbädd. Norr om kyrkan finns ett eget område för askgravlund och minneslund.

Gravvårdskaraktärer

Det finns ett fåtal titlar angivna på kyrkogården: civilingenjör, hemsyster, konduktör, överläkare med doktor, fabrikör (2 st), skogvaktaren, handlanden (2 st), trävaruhandlanden, kyrkovärden, doktor RNO samt kyrkoherden. På vissa gravvårdar anges orts- eller gårdsnamn.

Den första gravsättningen på kyrkogården var för kyrkans initiativtagare kyrkoherde Bergstrand, C 954-955. Gravplatsen omges av ett rikt utsirat smidesstaket. Stenen är högrest och rusticerad med

inskriftionen: *Kyrkoherden i Långared GMW Bergstrand 1867-1915. Amanda Bergstrand 1873-1971. Långareds församling och Antens kyrkostiftelse reste vården.*

Även gravvård C 924-925 är daterad 1915. Den är rest över *Karl Andersson, Dirhufden, 1834-1915. Hustrun Johanna 1824-1920. Dottern Emma Kristina Carlsson 1857-1946. Erik Carlsson 1887-1962.* I övrigt finns ett fåtal gravvårdar från 1920-talet, resten är från 1930-talet och framåt.

C 924-925 är daterad 1915. Den är ett exempel på en vanlig typ av gravsten vid den här tiden, polerad i svart granit.

Antens kyrka i nationalromantisk stil.

C 954-955, rest över kyrkoherde Bergstrand, är den äldsta gravvården på kyrkogården, daterad 1915.

6. ANTENS KYRKOGRÅRD

B 560, B 575 och B 666-667 är exempel på vanliga typer av gravvårdar från 1900-talets första decennier.

Stenramsgravar på båda sidor om grusgången.

Kvarter C i kyrkogårdens norra del präglas av ett sammanhängande område med stenramsgravar, flera av dem påkostade och med angivna titlar.

En typ av gravvård som var vanlig under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, var den polerade i svart granit. På Antens kyrkogård finns några få gravstenar av denna typ, det är B 560, B 575 och B 666-667. Gravvårdarna är daterade mellan åren 1916 och 1927.

Antens kyrkogård präglas av sammanhängande områden med grusgravar. De ligger exempelvis samlade utmed den långa grusgången i öst-västlig riktning och i norra delen av kyrkogården. Även andra delar av kyrkogården har ett flertal grusgravar, majoriteten av dem med låga, breda livstenar från mitten av 1930-talet och framåt. Sammanhängande områden med grusgravar är en viktig del av hela kyrkogårdens karaktär, och bör bevaras. På gravkartan har två områden markerats där det är extra viktigt att stenramar och grusbäddar finns kvar. Kvarter C i kyrkogårdens norra del karakteriseras av påkostade stenramsgravar, flera av dem med angivna titlar.

SAMMANFATTNING

Kyrkan och kyrkogården har ett mycket högt kulturhistoriskt värde genom sin historia och sin autenti-

6. ANTENS KYRKOGRÅRD

citet - att den är uppförd av de som bodde i trakten med hjälp av en insamling och frivilliga dagsverken. Kyrkogården präglas framför allt av att den är en solitär i skogsmark, av sammanhängande områden med stenramsgravar, samt av den lilla nationalromantiska kyrkan. I gestaltningen av minneslunden/askgravlunden har hänsyn tagits till platsens förutsättningar, med karaktär av skogskyrkogård.

LISTA PÅ UTVALDA GRAVVÅRDAR

I de fall numrering saknats, har gravvårdarna givits ett inventeringsnummer INR.

Gravvårdar märkta med 1 - omistliga

B: 633, 666-667

C: 924-925, 954-955

Gravvårdar märkta med 2 - värdefulla

B: 520-521, 560, 575, 618

C: 936-937, 948-949

De gravvårdar som har ett mer framträdande kulturhistoriskt värde har markerats med 1 eller 2 enligt det system som Västergötlands museum framtagit och

där 1 avser de gravvårdar som har högst kulturhistoriskt värde. Nedan redogörs för de bedömningskriterier som använts. Bedömningskriterierna finns med i inventeringslistan (kap 8) där alla utvalda gravvårdar är beskrivna och bedömda.

Gravvårdar äldre än 1900 bör bevaras för att de representerar äldre tiders gravskick och för att de är förhållandevis få.

Gravvårdar med en miljöskapande funktion bör bevaras om de ingår i ett sammanhang tillsammans med andra gravvårdar, t ex i de fall där flera gravplatser från samma släkt står samlade.

Gravvårdar av socialhistoriskt intresse är exempelvis de som anger titlar och yrken och som därmed vittnar om olika sociala skikt i samhället. Det kan också gälla en grav specifikt tillägnad en kvinna, vilket innan 1930-talet var relativt ovanligt. Även barngravar är ovanliga.

Gravvårdar av lokalhistoriskt intresse gäller de gravar där personen/släkten varit känd i bygden eller i landet och som därmed berättar något särskilt. Poängteras bör att inga djupgående personhistoriska efterforsk-

ningar har gjorts.

Gravvårdarnas utformning kan till exempel visa på en viss tids stilideal, och därmed vara representativ, eller vara särskilt noggrant eller konstnärligt bearbetad. Det kan också gälla en grav med ovanlig utformning, antingen för den specifika kyrkogården eller för kyrkogårdar i allmänhet.

KÄLLOR

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Blad i kyrkan med historik över kyrkans tillkomst

7. OMGÄRDNINGAR, GRINDAR

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej					
Objekt	Teknisk uppbyggnad	Åtgärdshistorik/kommentar	Skadebeskrivning	Skadevärdering	Föreslagna åtgärder
7.1 Grind i söder	Svartmålad, dubbel smidesgrind. Stenstolpar krönta av svartmålade kors. Vid var sida en ca 1 m lång, gjuten mur med växtlighet.				
7.2 Grindar i söder och norr	Moderna. Ram och vertikala ståndare av varmförzinkat (galvat) stål.				

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.1 B 520	Hög, smal i granit med rakt krön. Rusticerad med försänkt, fyrkantig inskriftstavla med svartmålad inskription. Dekor i form av försänkt kors.	Anna Mattsson 1854-1929. Hilma Strada 1896-1971. Liggare: Abel Mattsson 1890-1973	2	Ålder (första gravsättning 1929) Socialhistoriskt intresse (kvinnograv)			
8.2 B 560	Hög, smal i svart granit med rakt krön. Polerad inskription i relief. Dekor i form av kors och draperier i relief.	Judit Johnsson 1903-1927.	2	Ålder (1920-tal) Socialhistoriskt intresse (kvinnograv)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.3 B 575	Hög och smal i svart granit med vinkelbrutet krön. Polerad framsida med något försänkt inskriftstavla. Dekor i form av kors inom cirkel.	Hustrun Fina Andersson, Elfviken, 1843-1924.	2	Ålder (1920-tal) Socialhistoriskt intresse (kvinnograv)	Påväxt.	2:17	Rengöring.
8.4 B 618	Gravvården är av svartmålad metall, och utformad som ett kors med korsarmar som avslutas i klöverform. Inskription på en inskriftspalta i korsmitten.	Svante Svensson 1847-1921. Johanna Svensson 1854-1921. ...yndered.	2	Ålder (1920-tal)	Sockeln har lyft något från marken.	5	

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravn	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.5 B 633	Hög och smal i granit. Rusticerad med försänkt inskriftpatta och svartmålad inskription. Dekor i form av försänkt kors. Liggare med polerad ovansida och dekor i form av försänkt kors.	Anders Mattsson 1852-1919. Liggare: Ester Sandblom 1899-1993	1	Ålder (tidigt 1900-tal)			
8.6 B 666-667	Hög, smal i svart granit med vinkelbrutet krön. Polerad framsida, polerad inskription. Upptill dekor i form av strålade kors inom oval.	Syskonen Karl Johansson 1894-1916. Hanna Johansson 1896-1943. Hälleslätt	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn)			
8.7 C 924-925	Stenramsgrav med grusbädd. Ram med kupig ovansida. Hög och smal livsten i svart granit med vinkelbrutet krön. Polerad framsida, försänkt inskription och dekor i form av kors. Liggare med polerad inskriftpatta och dekor i form av kors.	Karl Andersson, Dirhufden, 1834-1915. Hustrun Johanna 1824-1920. Dottern Emma Kristina Carlsson 1857-1946. Liggare: Erik Carlsson 1887-1962.	1	Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn)			

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

1: Akut åtgärd, 2: Åtgärdas år X, 3: Åtgärdas i samband med annat arbete, 4: Estetisk åtgärd, 5: Åtgärdas ej							
Gravnr	Teknisk uppbyggnad	Inskription	Värdekaraktärisering	Kulturhistorisk motivering	Skadebeskrivning	Skadevärder.	Föreslagna åtgärder
8.8 C 936-937	Stenramsgrav med grusbädd. Låg och bred livsten med rundat överstycke. Förgylld inskrift, dekor i form av oljelampa.	Alfred Johansson, Hultet, 1857-1929. Hustrun Augusta 1857-1936. Liggare: Annie 1898-1957.	2	Ålder (1920-tal) Socialhistoriskt intresse (gårdsnamn)			
8.9 C 948-949	Stenramsgrav med grusbädd. Ram med markerade hörn. Låg och bred livsten med svängt överstycke och svängda flyglar. Svartmålad inskription.	Doktor Manne Bergengren RNO 1856-1923. Liggare: Gösta Svensson 1918-2012.	2	Ålder (1920-tal) Socialhistoriskt intresse (titel)			
8.10 C 954-955	Stenramsgrav med grusbädd. Rikt utsirat smidesstaket omger gravplatsen. Livsten hög och smal med oregelbundet krön. Rusticerad yta med en försänkt, oval inskriftstavla och två rektangulära.	Kyrkoherden i Långared GMW Bergstrand 1867-1915. Amanda Bergstrand 1873-1971. Långareds församling och Antens kyrkostiftelse reste vårdan.	1	Initiativtagaren till Antens kapell. Ålder (tidigt 1900-tal) Socialhistoriskt intresse (titel) Utformning (enda gravvården med smidesstaket)	Färgsläpp på smidesstaket.	2:17	Målning.

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

GRAVVÅRDAR MARKERADE MED 1

B 633

B 666-667

C 924-925

C 954-955

8. GRAVVÅRDAR, BESKRIVNING OCH FOTON

GRAVVÅRDAR MARKERADE MED 2

B 520

B 560

B 575

B 618

C 936-937

C 948-949

9. SKÖTSELRÅD

Skötselråden i följande avsnitt är tänkta att ge viss vägledning vad gäller vård och underhåll av den enskilda gravvården, men gäller endast för vårdar som inte är allvarligt skadade. Vid rengöring och reparation av gravvårdar äldre än 100 år eller som har högt kulturhistoriskt värde bör en konservator anlitas för rådgivning och reparationsåtgärder.

Den viktigaste grunden för alla åtgärder är att de inte får skada gravvården och att de skall förlänga dess livslängd. En äldre gravvård skall inte se ut som om den vore ny efter åtgärden. Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har alltså inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt intressant. Om rengöringen däremot handlar om att kunna avläsa en inskription eller skulptural relief är det kanske nödvändigt för att man skall kunna skapa sig en förståelse för objektet. Rengöring bör också självklart utföras om smutsen kan anses skadlig för objektet.

GRAVVÅRDAR AV STEN

Sten är ett sprött material och därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Det

är därför viktigt att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort vatten och snö från hällar och tumbor, sopa rent dem från löv och nedfallna grenar, och kontrollera så att inte sättningar bildas. Smuts och jord avlägsnas normalt med vatten. Om nedsmutsningen är så kraftig att rengöringsmedel behövs, bör detta vara biologiskt nedbrytbart och ha neutralt pH-värde. Rengöring med vatten får dock aldrig utföras vid risk för frost.

Äldre gravvårdar i kalksten bör alltid hanteras med försiktighet och finns lösa delar skall konservator kontaktas.

Påväxt av alger, lavar och mossor

Biologisk påväxt upplevs ofta som misspyrdande och kan göra inskriptioner svårästa. Vissa lavararter är aggressiva mot stenen genom att de löser upp ytskiktet och får de olika mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängningar. Regelbunden rengöring av gravvårdar med påväxt, exempelvis varje höst, underlättar arbetet.

Alger trivs i fuktiga, ofta skuggiga miljöer. De förekommer därför på stenytor som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är vanligtvis gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. Även röda alger är vanliga. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Lavar kan se ut på flera olika sätt. På sten ser de normalt ut som tunna skorpor. Vid rengöring är det oftast bara den synliga delen av laven som avlägsnas, medan rötterna sitter kvar.

Mossor växer oftast på stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jord kan samlas i fördjupningar.

För att avlägsna lavar eller mossor borstas med mjuk borste, sedan laven eller mossan först indränkts i varmt vatten så att den blir lättare att avlägsna. Helst bör detta ske kontinuerligt under flera timmar för att få riktig verkan. Ju blötare laven är, desto lättare är den att avlägsna. Man kan med fördel mjuka upp lavarna genom att stenen under någon vecka får vara insvept i våta tygsäckar och plast. För att öka vätningen av stenen kan några droppar vanligt diskmedel eller såpa

tillsättas. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Använd rikligt med vatten och skölj flera gånger. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Det är lättast att få bort påväxt under vår och höst, eller vid långvarig fuktig väderlek. Särskilt lavar är mest aktiva och växer då, vilket gör dem mjukare och lättare att ta bort.

På hårda stensorter som graniter kan man använda högtryckstvätt med lågt tryck, men förgyllning och imålad text kan skadas. För att undvika materialförluster skall man före högtryckstvätt alltid försäkra sig om att stenen inte har sprickor eller lösa delar.

Lagningar

Sprickor skall alltid lagas av konservator. Mindre delar som hörn och flisor som lossnat från gravvårdarna kan dock fästas med stenlim. Det är mycket viktigt att stenytorna är rena när man limmar och att ingen frostrisk förekommer. Där skärvor saknas bör ifyllnad ske med bruk. Ifyllnad skall alltid göras med bruk som är svagare än stenen, så att

frost och temperaturskiftningar inte skadar denna. Cementhaltigt bruk skall därför inte användas, varför tidigare lagningar med sådant bruk bör avlägsnas och ersättas med kalkbruk eller stenlagningsbruk.

Borttagning av stearinfläckar

Det mesta av stearinen borttages först med oskarpt verktyg av trä eller plast. Man kan också använda kemiskt ren bensin, och sedan suga upp stearinet med läskpapper, men detta fordrar viss erfarenhet. Sot avlägsnas torrt med suddgummiliknande produkter (t ex gomma pane - en degliknande blandning av mjöl, vatten, kopparsulfat och målarsoda) i samråd med konservator.

GRAVVÅRDAR AV GJUTJÄRN

Gjutjärn befrias från rostbeläggning med stålborste. Järnet grundas sedan med blymönja (blymönja är idag förbjudet men får användas av företag och förvaltningar för att vårda objekt med kulturhistoriskt värde) och målas två gånger med mager äkta linoljefärg. Behandlingen upprepas vid behov. Beroende på

klimat m m kan tidsintervallerna variera, men vart tionde år kan tjäna som ett riktmärke.

Missfärgningar från koppar och rost är svåra att avlägsna, varför man behöver rådgöra med konservator. Det är bra att i förebyggande syfte skydda metallen från oxidation genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer och genom att byta ut rostade järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Vid montering av nya stenar på fundament bör rostfri dubb användas.

ANDRA MATERIAL

För gravvårdar av trä, smide, glas eller andra material finns inga generella råd för underhåll. Ofta finns skäl att konsultera en konservator för att behandlingen skall bli så bra som möjligt.

ANDRA TYPER AV SKADOR

Klotter

Klottersaneringsfirma bör kontaktas så snart man upptäcker klotter, då det är lättare att avlägsna ju

9. SKÖTSELRÅD

färskare det är. I tveksamma fall bör konservator kontaktas, t ex när det gäller stenar med försvagade, målade eller förgyllda partier.

Gipskrusta

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna s k gipskrusta är ofta svart och bubblig och yttrar sig t ex genom att statyer får svarta ögonhålor och svarta ”slöjor” under utskjutande delar. Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlåtas till konservator.

KASSERADE GRAVVÅRDAR

De gravvårdar som återgår till församlingen men av olika anledningar inte kan stå kvar på sina respektive gravplatser bör inte avlägsnas från kyrkogården. De bör istället placeras någonstans där det finns plats, förslagsvis kan ett mindre område på den nya kyrkogårdsdelen reserveras för detta ändamål. De behöver inte lutas mot muren utan kan grävas ner, såsom de en gång stått på en gravplats. Det finns flera

exempel på detta bruk på Sveriges kyrkogårdar. Detta medför att det som gravvårdarna kan berätta om t ex bygden och om gravvårdsstilar inte går förlorat utan finns kvar. Det underlättar dessutom för släktforskare som letar efter sina förfäders gravvårdar.

Malin Elmberg

KÄLLOR

Emanuelsson, L (1999) *Kulturbeskrivning av Göteborgs kyrkogårdar, Rapport 13: Västra Frölunda och Askims kyrkogårdar*, Göteborg

Hansson, H-E m fl (2002) *Vård av gravstenar* Stockholm

Hoberg B & Eliasson, K-G *Underhåll av gravvårdar*

Kulturmiljövård 1989:6, s 43-44

Vara kyrkogårdar, byggnadshistorisk rapport 2006:22-27,

Västergötlands museum

10. LAGAR

Med lagstiftning finns det möjlighet att styra en kyrkogårds utveckling och förändring. Allt från gravplatsens utformning till förfarandet av begravningsplatsens vegetation regleras genom olika lagar. Församlingen har ett stort ansvar för sin kyrkogård. Länsstyrelsen kontrollerar att de kulturhistoriska intressena tillvaratas och gör tillståndsprövningar när det gäller väsentliga förändringar.

KULTURMINNESLAGEN - KML (SFS 1988:950)

Enligt Kulturminneslagen är det en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och ansvaret för detta delas av alla. Alla kyrkor och kyrkogårdar byggda eller anlagda fram till 1939 och ett begränsat urval kyrkor byggda efter 1939 skyddas av KML. Enligt KML 4 kap skyddas de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser.

I 4 kap 11§ behandlas begravningsplatser som kulturmiljöer: I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas.

Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde i minskas eller förvanskas.

I 4 kap 13§ behandlas begravningsplatser tillkomna innan 1939: I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Väsentlig förändring av fast anordning kan vara:

- borttagande eller genomgripande ändring av hägnad
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen
- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär
- större ändringar av gravkvarter och vägsystem inom gravplatsen

- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas, såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kring gravplatser.

Den sista punkten är särskilt beaktansvärd. Man bör alltid fundera på de vidare konsekvenserna av att exempelvis avlägsna stenramar runt gravplatserna.

I 4 kap 6§ omnämns kyrkliga inventarier: Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl.

Kyrkliga inventarier kan även innefatta kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. Generellt kan sägas att gravvårdar från tiden innan 1850 alltid bör upptas på inventarielistan. Detta eftersom gravvårdar fram till 1800-talets mitt tillverkades mer hantverksmässigt än därefter, då den industriella tillverkningen började komma igång.

BEGRAVNINGSLAGEN (SFS 1990:1144)

Begravningslagen innefattar bestämmelser som kan vara av stor vikt för en kyrkogårds utformning.

10. LAGAR

I 7 kap 25§ sägs: Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

I 7 kap 26§ sägs: Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

I 7 kap 37§ behandlas vad som gäller efter gravrättens upphörande: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Församlingen kan med stöd av nämnda lagar upprätta särskilda regler för hur olika delar av kyrkogården bör utformas i framtiden.

Malin Elmberg

11. GRAVKARTA

11. GRAVKARTA

Förändringar på kyrkogården kräver tillstånd från länsstyrelsen enligt 4 kap. KML.

De gravvårdar som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har markerats med en 1:a eller 2:a, enligt det system som Västergötlands museum framtagit.

1: Med markerad gravanläggning avses kulturhistoriskt omistliga gravvårdar och gravanordningar. Vårdar och gravanordningar, inklusive stenramar, grusbädd, gravstaket, gravhäckar, gravträd o.d., får inte ändras, flyttas, avlägsnas eller återupplåtas och de skall bevaras och vårdas på plats för framtiden. Vårdarnas och gravanläggningarnas omedelbara omgivning får inte förvanskas. Omgivande befintlig markplanering med kvartersindelning/gravrader, mur, portstolpar, grindar, grusgångar, trädalléer, trädkrans o.d. skall bevaras och vårdas.

2: Med markerad gravanläggning avses kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar och gravanordningar. Vårdar och gravanordningar, inklusive stenramar, grusbädd, gravstaket, gravhäckar, gravträd o.d., bör inte ändras, flyttas, avlägsnas eller återupplåtas och de bör bevaras och vårdas på plats för framtiden. Vårdarnas och gravanläggningarnas omedelbara omgivning bör inte förvanskas. Omgivande befintlig markplanering med kvartersindelning/gravrader, mur, portstolpar, grindar, grusgångar, trädalléer, trädkrans o.d. bör bevaras och vårdas.

— — — — — : Inom markerat område finns ett stort antal gravvårdar med stenram och grusbädd. Det är viktigt att karaktären inom detta område behålls, och att eventuella tillkommande gravvårdar får en utformning som ansluter till dessa gravvårdar.

Ateljé Arkitekten i Väst AB, Skolgatan 3, 532 31 Skara, tel: 0511-108 28, www.ateljearkitekten.se
